ДІТОЧА БІБЛІОТЕКА

Ч. 3

ФРАНЦ КОКОВСЬКИЙ

СЛІДАМИ ЗАБУТИХ ПРЕДКІВ

В-ВО
"ГОВЕРЛЯ"

ДІТОЧА БІБЛІОТЕКА
Ч. 3.

ФРАНЦ КОКОВСЬКИЙ

СЛІДАМИ ЗАБУТИХ ПРЕДКІВ

(Оповідання з минулого Лемківщини)

ОБРАЗКИ МИХАЙЛА ФАРТУХА

Накладом Української Книгарні „ГОВЕРЛЯ"
41 E. 7th St., N. Y. C.

Printed in the United States of America.

1953

diasporiana.org.ua

НАД СЯНОВИМ БРОДОМ.

I.

Було це давно, дуже давно.

Ще гущавина високих смерек крила хвилюваті узгіря низького Бескиду, ще срібнолентий Сян двома струями обіймав княжий город Сянік, а високі княжі теремі дивилися гордо на схід і захід, ніби насміхалися з ворога, що таївся по дебрах і лісах.

Безпечно розцвітав і розвивався княжий город Сянік. Глибокі та бистрі хвилі Сяну, високі вали та хоробрі князівські вої давали поруку, що ворог не скоро зможе заволодіти княжими теремами та багатим городом.

А ще підійти до самих міських валів було нелегко! На сході, в гущавині ліса, ховалися „Вірлині Скелі“[1]), а в них гурток славних ли-

[1]) Вірлині Скелі — це високі, стрімкі скелі в лісі на схід від Сянока. Існують вони до нинішнього дня. Між населенням живе повіря, що на цих скелях сторожили давно княжі вої, щоб не допустити до несподіваного нападу на князівський замок у Сяноці.

царів. Кожний, хто вибрався на розсліди гущавиною темних лісів, гинув, висліджений їх бистрим зором.

Із полудня розложилися „Сторожі". Були це дві підміські оселі, а в них жили княжі люди, що день та ніч сторожили всіх шляхів із полудня від хижаків-мадярів, щоб вони не просмикнулися зпоза Карпат і не пограбували та не зруйнували княжого города. Від заходу замикали дорогу цікавому сусідові стрімкі береги Сяну та непривітні нетри „Глиниць"[1]).

Одним тільки бродом можна було перейти з Глиниць на західній край Сянока, та цього броду пильнував краще, як свойого ока в голові княжий боярин, Олехно з лицарями, що їх йому призначив князь. Брід був незамітний, добре забезпечений — а хто його не знав, не міг ніяк перейти Сяну, щоб не втопитися. Нераз, бувало, великий гурт грабіжників захотів перебристи Сян, щоб заскочити несподівано місто та поживитися в ньому, набрати добичі. І все ці напади кінчалися невдачею, бо — незнавши броду — напасники гинули в бистрих хвилях Сяну, а ще й Олехнові лицарі почастували неодного стрілою чи списом.

[1]) Глиниці — це високі горби на захід від Сянока, колись покриті густим, темним бором. Нині ті ліси вже вирубані.

II.

Жив боярин Олехно у дворі, що стояв на горбі, на самому крайочку „Владичого“[1]). Так звали колись ці західні простори побіч княжого города, що їх князь Лев дарував перемиському владиці Іляріонові.

Владика дав оцей шмат землі в досмертне уживання бояринові, а він мав за це сторожити броду.

Жив там Олехно з дружиною та діточками — Галею й Васьком. Галя — була ще малесенька дівчинка, років з пять, що найрадше трималася мами, та ні кроку не хотіла від неї відступити. Зате Васька треба було добре пильнувати, бо ж він покінчив уже одинацять літ і вважав себе справжнім лицарем. Хотів конче показати старшим, що він уже не дитина.

Нераз бувало з ним чимало клопоту. Сам один блукав стрімкими берегами Сяну, запускався в нетри та дебри, нібито слідив ворога, нібито підходив його, перехитрював. І бувало нераз, що Васько як вирветься ранком із дому, то пропаде на ввесь день і тільки

[1]) Владичє — це теперішня частина Сянока, де находяться військові касарні, польський „Сокіл“ та парк, званий „Аптикаркою“, народня школа й дім товариства „Бескид“.

пізний вечір приганяв його до вітцівського двора. А деколи треба було його шукати, посилати прислугу, щоб привела його додому.

Чимало сліз пролила тоді Васькова мати, чимало тривожилося її серце, чимало докорів та прохань наслухався Васько. І нераз у його дитячій головці зявлялася думка, що він робить зле, бо неслід йому так тривожити матері. Але, як Васько поглянув ув очі свого вітця, як побачив добрячий усміх на його суворому обличчі, як часами отець своєю твердою рукою погладив його кучері та нібито зо сміхом сказав: „Мій лицарю!“, то Васько знав, що вітцівське серце радується тим, що його син так любить лицарське діло і вже змалку готовиться до нього.

III.

Спокійно й тихо плило життя в Олехновому дворі, спокій і тиша царили в княжому городі. Сусіди з полудня, заходу та півночі сиділи тихо, а вислані до їх країв звідуни приносили вісті, що там і не думають нападати на княжий город.

Тільки зо сходу доходили непевні вісті. Раз-ураз приносили післанці новини, а видно — не були вони добрі, бо княжа дружина почала скоро ладитися в похід.

Чистили та направляли зброю, стягали в город припаси поживи, пригнали коні з пасовиськ. Видно було, що княжа дружина готовиться до походу на ворога. І видно було, що небезпека велика, бо позвали навіть Олехна з його двора з усіма лицарями, що там були.

Ледве кількох старших із Олехнової прислуги осталося дома, берегти броду, всіх інших наказав князь Олехнові забрати із собою. Зо сходу наступала чорна, татарська хмара, що заливала українські землі, руйнувала та нищила все, що стануло їй на дорозі, грабувала, брала ясир, вбивала.

Наступала чорна хмара, треба було дати їй відпір, здержати, або — загинути.

IV.

В Олехновому дворі плач і лемент. Старий Олехно пращається зо своєю дружиною та діточками. Пращається на довгі часи, а може й на віки. Ніхто ж не знає, що його жде завтра, а ще як саме завтра доведеться стануги до кривавої розправи з диким татарином, та гострим мечем боронити своєї рідної країни!

Олехно нічим не показує, що йому важко лишати своїх найдорожчих без захисту. Його думка каже йому лишитися при своїх, що можуть незабаром теж знайтися в небезпеці. Але серце шепоче знову, що його святий обовязок стануги до бою за рідний край, бо він дорожчий над усе.

Олехно не вагається! Він сповнить свій святий обовязок, як сповнював його вже нераз. Про Олехна не сміє ніхто сказати, що він залишив рідний край у потребі!

Розуміє це й Олехнова дружина. Вонаж донька боярина, що поклав свою буйну голову за рідний край! Вона це розуміє; жаль їй тільки тих дрібних діточок, що можуть лишитися сиротами, як вража шаблюка пробє Олехнове серце.

І тільки Галя та Васько стоять збентежені. Галя ще малесенька, не визнається гаразд у всьому.

А Васько?

Він бачить сльози мами, бачить заморочені болем вітцівські очі і щось тверде, рішуче будиться в його серці.

— Їдь, тату, їдь! — мовить. — А про маму та Галю не журися, я лишуся їх боронити!

Щось наче ясний промінь сонця майнуло в Олехнових очах.

— Боже помагай тобі! — промовив зворушеним голосом, розпращався з дружиною і діточками та подався у княжі терем.

V.

Пусто та глухо стало в Олехновому дворі. Олехнова дружина ходила в задумі, обтирала нишком сльози, що напливали їй до очей і з тугою звертала зір на схід, чи не несе хто вістки про її чоловіка. Маленька Галя не відступала матері зранку до вечора, ніби своєю манюсенькою постаттю хотіла матері пригадати, що годі ввесь час журитися та плакати. А як Васько змінився за тих кілька днів, відколи отець відїхав! Десь зникли його

дитячі мрії, відпала охота від тих забав, що з них ще кілька днів раніше так радів.

Зовсім не той став, що перше був. Споважнів ніби справжній лицар. Ходив довкола двора, приглядався, чи де не треба чого поправити; чи не попсувалося дещо в оборонному гостроколі[1]), що окружав перстенем двір; доглядав, щоб служба не забула замкнути на ніч воріт та їх гаразд забезпечити; щоб дома були всі потрібні припаси, якщоб ворог захотів довше облягати двір.

І дивне диво: вся прислуга, що до цієї пори може й мало звертала уваги на одинадцятьлітнього хлопця, тепер мимохіть слухала його. Всі нідокого іншого не зверталися, тільки до нього, ніби до справжнього пана. Васькова мама сама собі дивувалася, що нераз шукала поради в цього дітвака, що ще вчора чи передучора нікому не здавався нічим іншим, як одинадцятьлітнім хлопцем.

VI.

Васько рішив у своїому гарячому, дитячому серденьку, що він повинен додержати

[1]) Гострокіл — складався в давнину із сильних дубових палів, один при одному. Такий острокіл заступав мури, що боронили доступу до городища, чи замку.

обіцянки, що її дав вітцеві, що він мусить оборонити маму, сестру та вітцівський двір від ворога.

А тимчасом цього ворога не було.

Хоч як стежив Васько, хоч як шукав він тієї небезпеки — вона не приходила.

Цілими днями блукав Васько стрімкими берегами Сяну і бистрим зором пробивав густу темінь глиницького бору: чи не побачить де ворога, або його слідів. Даремно! Нераз ніччу зривався з постелі та нишечком викрадався вікном на двір провірити, чи все в порядку. Ніщо підозрілого не запримічав.

Аж раз...

Здавалося йому ніччу, в сні, що чує скрип важких воріт. Зірвався на ноги і в один мент опинився на дворі. У пітьмі ночі побачив, що хтось крадеться ворітьми.

Непомітно й тихо прокрадався Васько за ним. Ступав тихесенько ніби кіт. Боявся, щоб під його ногою не затріщала галузка, щоб не скотився камінь, бо це моглоб остерегти того, що скрадався.

Як два хижаки скрадалися обидва. Цей перший не знав про Васька, Васько знову не знав, хто є цей перший. І так крадьком, один від одного, дійшли аж над беріг Сяну.

Тут цей перший задержався та почав наслухувати. Довкола була тиша. Чути було тільки клекіт Сянових хвиль, що продиралися проміж камені та скелі.

А потім залунав з того берега крик сови. Кричала вона так дивно та страшно, що Васько аж задеревів зо страху. А у відповідь на цей крик почувся другий, подібний до першого. Це вдавав крик сови той, що за ним слідкував Васько. За якусь хвилинку почувся з того боку Сяну голос:

— Це ти, Грицю?

— Я! — була відповідь, а Васько пізнав, що це говорить їхній конюх, Гриць.

— А що, коли буде робота? — питали з того берега.

— Завтра ніччу! Приходьте, виберемо всіх, ніби курята зпід квочки!

— Та як?

— А так! Старого нема, дома тільки його дружина та двоє дітей. А всілякого добра до схочу!

— Кудоюж зайти?

— Бродом! На броді встромлю тички, можете йти безпечно!

Васько не слухав уже дальшої розмови. Чимскоріше завернув та старався перед Грицем добігти до двора. Не думав про те, що потім буде. Аби тільки скоріше й скоріше.

За часок почув, що ворота в гостроколі легко стукнули. Виглянув крізь вікно та побачив, що їх замикає Гриць.

VII.

Довго вночі не спалося Васькові, а проте вже раннім ранком був на ногах. Увесь час роздумував, чи розказати матері про свою вчерашню нічну пригоду. І рішився матері ніщо не говорити, щоб не робити переполоху. Знав, що мама зараз збентежиться, що зачне готовитися до оборони, а боявся, що це зараз спізнає Гриць. Притім думав, що може в Гриця є в дворі які товариші, які можуть через це цілу справу попсувати.

Рішився боронити мами, сестри та вітцівського добра сам. Увесь день крутився коло Гриця, щоб не дати йому змоги порозумітися з кимось. Захвалював Грицеву роботу, приговорював до нього, аж Гриць дивувався, бо ж панич ніколи не був такий добрий до нього, як сьогодні.

Лишав Гриця самого хиба тоді, як вправлявся в стрілянні з лука, але все таки мав його на очах.

* * *

Як темна ніч налягла довкола, Васько розпращався з матірю та сестрою, щоб піти спати. Казав, що вдень дуже натомився, а ранком хотівби піти на Сян рибу ловити. Риба-ж, звичайно, найліпше клює ранком, як тільки світ настає.

Мама не дивувалася, бо вже нераз передтим таке бувало.

Та не спалося малому Васькові. Перечекав, поки всі не позасипляють і тихесенько виліз із своєї кімнатки вікном. Притаївся, чи хто не бачить його: довкола було тихо й спокійно. Забрав свій лук та стріли та, крадучись, підійшов під ворота гостроколу й там причаївся.

Не чекав довго, а вже почув, що хтось до воріт скрадається. Ще хвилина й ворота тихо заскрипіли, а крізь невеликий їх отвір просмикнувся Гриць. Йшов тихо в сторону Сяну, а за ним слідкував Васько.

Гриць добрив до Сяну та почав іти бродом. Ішов та що кільканадцять кроків впихав між каміння високу жердку, значив шлях. Тривало це довго, бо брід був вузький, треба було бути дуже обережним, бо з обох боків броду таїлася смерть. Хто фальшивий зробив крок і станув ногою поза брід, цього поривав вир Сянової глибіні та розбивав об каміння та скелі. Нарешті перейшов Гриць на той бік. Станув, почав наслухувати, а потім закричав ніби сова. З недалекої гущі відгукнулися також криком сови і небаром чотири величезні постаті підійшли до Гриця.

— Ну, що? — спитали.

— Все готове!

— То зачинаймо!

І з цими словами пустилися гуртом до броду. Та стримав їх Гриць.

— Не можна — каже — йти гуртом! Брід дуже вузький, треба одинцем. А ще — каже — найліпше буде, хай перейде один, потім другий, третій, та четвертий, щоб ра-

зом не йти. А то може хто захитається й другого потягне за собою.

Хвилина надуми й від гуртка відлучився один та почав осторожно йти. Йшов помалу, пробуючи вперед кийком, щоб не зробити фальшивого кроку.

Йшов помалу, а в Васька, що зачаївся на другому березі Сяну, між скелями та каменями, серце билося молотом Зорив хлопячими очима в пітьмі ночі; бачив постать, що брила бродом й дрижучими руками натягав тятиву лука. Та стріляти боявся, бо знав, що як не вцілить, смерть жде його і всіх у дворі.

А на втечу та крик було вже пізно!

Кремезна постать із броду вже ось-ось доходила до берега.

Васько зібрав у собі всі сили, напружив мязи в руках натягнув що сил тятиву і...

— З-з-з-зз! — почулося в нічній пітьмі, а за хвилину велика постать, що брила бродом повалилася в шумливі хвилі Сяну. Кілька ударів руками об воду та скелі, якийсь дивний звук, ніби комусь силоміць вливали у горло воду і — напасника не стало на світі.

Ті, що чекали на тому березі Сяну, бачили, що щось недобре скоїлося з їх товаришем. У нічній пітьмі не бачили, що саме

скоїлося, чули тільки хлюпіт води, як він упав у глибінь. Пождали хвилину — тиша. Вигукнули

клич — без відповіді. Пождали ще хвилину й другий напасник став обережно бристи бродом.

Йшов ще помаліше, приставав ще кілька кроків, ніби шукав цеї невідомої небезпеки, що загрожувала.

А тимчасом Васько заспокоївся вже цілком. По першій стрілі зняв його якийсь дивний жах: зрозумів, що він убив людину. Але за хвилину зрозумів, що він мусів це зробити! Відчув, що убив ворога свойого рідного краю, убив того, хто посягав на життя і добро його найближчих!

І бистрим юнацьким зором почав слідкувати за напасником, що чимраз більше наближався до нього.

А напасник добрив уже до половини броду й остановився. Очі його мабуть більше звичні до нічної пітьми, завважили на березі щось, ніби тінь людської постаті. Почав приглядатися пильніше і побачив, що постать прицілюється, щоб у нього стрілити з луку.

— Зрада! Зрада! — закричав з переляку, обернувся та почав тікати. А за собою почув щось ніби бренькіт шершеня, щось гостре, їдке встромилося йому у вязи.

— Зрада! — крикнув ще раз, хопив рукою стрілу, що вілася йому у вязи, шарпнув, щоб її виравати, захитався — і повалився у бистрі хвилі.

— Зраднику! — почувся крик на тому боці Сяну.

А потім нічну пітьму прояснив на мент ясний блеск ножа, почувся крик: „Рятунку“! — і глибока тиша налягла довкола.

VIII.

Цілу ніч просидів Васько пильнуючи броду. Сидів, не рухався, чекав, чи напасники не вернуться.

Та довкола було тихо, спокійно, тільки грізні Сянові хвилі вибивали по камінних та скелях свою пісню.

А раннім ранком Васькова мама встала доглянути господарства. Вийшла на подвіря, дивиться: Ворота гостроколу не замкнені! Зчинила крик, збіглася прислуга, ніхто про ніщо не знає. Воротар божиться, що ворота на ніч замкнув. Шукають Васька — нема!

— Невжеж оцей малий хлопчина зумів сам відчинити ворота? — думають.

Аж тут дивляться, від брами йдуть якісь сліди. Попереду великі якогось мужчини, за ними видно слід дитячої ноги. Слідами зайшли над Сян, до броду. А при броді сидить сціпенілий від холоду Васько та слідить, що діється на тому боці ріки.

Прискочила мама до Васька, обіймає, ці-

лує його, розпитується. А тимчасом прислуга, розбрившися берегом Сяну, найшла трупи двох чужих, що задержалися між скелями. Один поцілений стрілою в око, другий у вязи.

Розпитують всі Васька, як це скоїлося? Він розповідає, а очі в нього горять-горять радощами та гордістю. Розказує все.

Аж нараз — на тому боці Сяну счинився голосний гамір. Це чорні галки та дике гайворонння почали скликуватися: видно пожива недалеко. І стали кружляти над кущами на тому березі Сяну.

Дехто з прислуги перебрив бродом на той бік. Пішли в кущі тай аж здрігнулися на вид того, що побачили.

У кущах лежав зрадник Гриць з ножем у грудях.

ВАНЬОВА ПОСВЯТА

I.

Була погідна весняна днина. Старий Лешко, найславніший бортник на ціле село, працював у лісі при бджолах. Працював від самого світанку та прихарив уже вісім вуликів. А праця була нелегка! Треба було пнятися на високі дерева й там майже в повітрі працювати: вихарити вулик із зимових останків, викинути бджоли, що зимою погинули та попадали долі дупла, забезпечити рій від напасти ворогів, що чатували на його добро.

Покінчив ото Лешко роботу при восьмому вуликові, зліз на землю та присів трохи припочати. Тай поживитися треба було, бо полудне давно минуло. За роботою й не оглянувся, коли це сталося, а по сонці бачив, що до ночі вже недалеко.

Присів Лешко на дубовому пні, поклав коробку з їжею на коліна, витягав відтіля свої припаси та їв поволі, без поспіху.

Їв і розглядався довкола себе. Пестив очима свіжу лісову зелень, упивався пахощами трав та зілля.

Нараз його чутке вухо зачуло щось ніби далекий гомін кінських копит, ніби якісь далекі-далекі крики та шелест лісної гущавини, ніби туди хтось скоро біг.

Лешко зірвався миттю з пняка, що на ньому сидів та почав наслухувати. А шелест був чимраз ближчий, чимраз виразніший. Було чути, як щось увихається поміж гущавиною лісового підшиття все ближче та ближче нього.

— Що за мара? — подумав Лешко й ще не встиг сам собі відповісти, як майже під самі його ноги вискочив із лісної гущавини малий десять-дванадцятьлітній хлопчина.

Лешко придержав його рукою.

— Ти хто? — питає.

— Я... ох, рятуйте, татари! — залебедів хлопчина.

— Де?

— Там, у лісі! Спалили наше село! Повбивали та порізали всіх... Я був у полі з худобою... втік і...

Без чуття повалився хлопчина на землю.

Не було часу на роздуму та допити. Леш-

ко хопив хлопчину на руки та відомими тільки собі потоками та вертепами побіг до села. Двигав свій тягар та й біг, а піт струями спливав по його лиці. Колиб тільки швидче, колиб худчіш добігти до села, дати знати своїм, щоб скоро сховалися перед ворогом.

II.

Лісом та дебрами добився Лешко з хлопцем до громадського поля й аж полекшало йому на душі, як побачив село та хрест на високій, дубовій церковці.

Ще трохи зусиль і Лешко прибіг до церковної дзвіниці. Ще кілька хвилин і...

— Бам! Бам! Бам! — голосив на тривогу дзвін „Іван“, гордощі цілого села.

Не минуло кілька хвилин, а вже ціла громада, ґазди, жінки та діти з усіх двадцяти хат, що з них складалося село, були коло церкви. Не минуло ще кілька хвилин, як малий Ваньо, що його приніс на руках Лешко, розповів про напад татар на їхнє село.

Заніміли люди, а згодом заметушилися. Зчинився гамір, почувся плач жінок та дітей. Люди почали бігати то тут, то там й не знали, що робити.

Аж серед цього гамору, крику та зойку почувся різкий, хоч старечий голос пан-отця:

— Худобу загнати в ліс, забрати їжу та вартніше майно і всі до церкви!

III.

За пів години село ніби вимерло!

Худоба зашилася в лісовій гущавині, хати стояли пусткою; все в них було порозкидуване. Лиш кілька собак пленталося поміж хатами: вишукували решту покинутої їжі та часом вили протяжно та сумно, ніби віщували нещастя.

А в середині малої церковці, за сильними, дубовими стінами, діди, жінки та діти враз із своїм пан-отцем навколішках молилися, благаючи Бога, щоб змилосердився над ними.

Помалу, дуже помалу минали години. Вже декому приходило на думку, що може малий Ваньо що поплутав, може йому татарський напад приснився. Дехто почав жалувати, що послухав та сховався у церкві. Дехто навіть хотів відчиняти двері та вертатися до села. Аж нараз дикий рев із кількадесяти гортанок потряс повітрям.

— Аллах! Аллах! — покотилося мов гро-

мом по селу і вдерлося через товсті дубові бервена до нутра церкви.

Це татарський загін загнався в село.

Рев степових хижак мішався із визгом диких коней і виттям псів. А потім — стовп чорного диму піднісся вгору. За ним другий, третій, десятий.

Це горіло підпалене татарами село!

А в церкві припала громада навколішки перед престолом та ревно, зо щирого серця, читала за своїм пан-отцем молитву:

— Святий Боже, святий кріпкий, святий безсмертний — помилуй нас!

IV.

Не зараз кинулися татари на церкву. Спершу почали перешукувати цілу оселю, чи не заховався хто там перед ними. Але їхні розшуки були даремні; в селі не було нікого. Шукаючи за людьми, наблизилося кількох татар до церковного муру, але відтіль посипалися на них стріли й каміння. Це оборонці церкви, що лишилися на дворі й мали здержати перший напад татарів, привитали тих, що необережно підійшли під мури.

Із ревом та криком відскочили татари

від церковного муру, забираючи з собою поранених.

І вже цілу ніч був спокій. Татари згуртувалися при своїх огнищах, а оборонці стежили крізь малі віконця в мурі, чи ворог не підсувається.

Але ворог не спішився. Татарський загін знав, що скорше, чи пізніше дістане у свої руки церковцю з її скарбами та всіх, хто в ній сховався. Не хотіли даремно наражувати свойого життя, а ще вночі, як не знати: де та як криється противник. Рішили вичекати до світанку, а тоді добувати церкву.

V.

Раннім ранком, ледве що стало світати, рушив татарський загін під мури церковного цвинтаря. Йшли одинцем, окружували довкола церкву, щоб не наразитися на стріли та каміння оборонців. А ці притаїлися за муром, й не давали навіть знаку, що живуть. Щойно, як татари підійшли на таку віддаль, що їх можна було влучити не то стрілою, а й камінням, на мурах явилися оборонці, а з вікон мурів почали летіти на татарів зо свистом стріли.

Крики напасників та оборонців, зойки поранених та передсмертний стогін тих, що гинули від ран, було чути довкола. Татари, що втратили кількох вбитих та поранених, подалися назад. Але й оборонцям не обійшлося без втрати! Втратили також трьох вбитих, а кількох поранених. Їх горстка змаліла до десяти. Почували, що не буде в них сили встоятися проти переваги ворога, але рішили здержувати його доки зможуть та дорого продати своє життя! Поранених примістили в церкві, під опікою жінок, а самі стежили за ворогом.

А цей взявся іншого способу.

Татари бачили, що крізь мур не дістануться на церковний цвинтар, на це було їх замало. Треба було за всяку ціну добути браму, що її охоронювала церковна дзвініця.

Тривожно билися серця тих, що були в церкві. Вони знали, що завзятий ворог добуде браму, перебє оборонців муру й дістанеться до церкви.

А там...

Жах і розпука бралися людей тільки на саму згадку про це. Старі дідусі памятали та розказували нераз, як страшно татарські хижаки мордували населення, грабували їх добро, безчестили всі святощі.

І ці всі страхіття мали б здійснитися за короткий час! Ще може ніч, ще може ранок мине в спокою, а потім неминучі муки, смерть або ще гірша від них неволя в татарських хижак!

Жінки та діти почали голосити, ридати, та всіх їх втишив голос пан-отця.

— На коліна! Перед престол! Мати Божа, Мати нашого краю нам поможе!

Затихло все, тільки від церковного престола неслася до стіп Божої Матері гаряча стареча молитва пан-отця, а з нею благання та зітхання цих, що були в церкві.

VI.

Молитва заспокоїла стривожених громадян, додала їм сили, відсвіжила їх думки. В серцях усіх віджила певність, що їм не прийдеться марно загибати. Почали придумувати способи рятунку.

І нараз пригадав собі один із дідусів, що колись, давно, розповідали йому батьки, що з церкви веде старий хідник під землею, тай тягнеться кілька миль, аж до князівського дворища.

Пригадав собі та зараз повідомив про

це пан-отця. Почали про це говорити й зараз знайшовся другий дідусь, що знав навіть, де цей хідник починається. Стали його шукати й найшли. Але прохід був завалений камінням та землею так, що ледве дитина могла б ним прослизнутися. Пробували відкидати каміння, не йшло. Земля ще більш почала сипатися.

І знову розпука огорнула серця всіх. Здавалося, що нема вже рятунку...

Аж тут нагодився малий Ваньо.

— Я! Я! — залебедів він. — Позвольте, пан-отче, мені піти!

Здригнулися всі й знову всім вернулася надія у серця. І найшлося вже більше таких, що хотіливб спробувати перекрастися до княжого дворища, призвати поміч.

Та ці всі зголошення вирішив пан-отець у користь Ваня.

— Він перший зголосився, то перший піде! А за ним за якийсь часок піде другий та третій. Може Бог дасть їм добитися до княжого дворища.

По цих словах поклав старечі руки на ясну Ваньову головку, прошептав тихо молитву, поцілував розумне дитяче чоло та підвів його за руку до проходу.

— Хай Бог наших дідів і батьків, хай Пречиста Мати нашого краю ведуть тебе щасливо, дитино! — промовив дрижачим голосом і — за хвилину Ваня вже в церкві не було.

VII.

Темним проходом просовувався Ваньо помалу вперед. Часом ішов, часом треба було просовгуватися вузькою прогалиною ніби вуж. Часом знову каміння та земля так завалювали хідник, що треба було руками та ногами їх розсувати, щоби просмикнутися. Або треба було нераз дрібними хлопячими пальчиками відгребувати ходи, ніби кертиця. І Ваньо дерся все далі й далі. Хоча сил уже не ставало, хоча поранені руки й ноги кривавилися й боліли, Ваньо дерся вперед.

Час довжився йому. Хвилинами здавалося,

що він мандрує вже цілу добу, а кінця дороги не було видно. А знову приходили хвилини, коли Ванів мозок прошибнула думка: що всі його зусилля даремні, що він і сам загине і не врятує тих, що залишилися в церкві.

— Не йди, вернися, а то сам пропадеш! — щось ніби шептало йому.

І хвилинами його дитяча воля ставала безсила й він уже хотів вертатися. Однак знову якийсь другий голос шептав йому:

— Ти взяв на себе обовязок! Тобі довірили люди свою волю, своє життя! Ти мусиш сповнити те, чого піднявся!

І Ваньо проганяв від себе зневіру, проганяв тривожні думки та йшов уперед.

У темному проході не бачив нічого, дороги шукав тільки руками, йшов потемки...

Нараз побачив, що перед ним засвітилися ніби два вогники, якісь несамовиті очі. Їх блідо-зелено-срібляне проміння пронизувало Ваня до глибини душі...

— Хто це? Хто це? — прошептав тривожно сам до себе.

Але тільки тиха мовчанка була відповіддю на його питання, тільки зелено-срібляні очі дивилися на нього.

— Хто це? — повторив ще раз.

І здавалося йому, що у відповідь на це питання відкілясь зявилося більше таких очей; здавалося, що вони глузують з нього.

А сірий жах припав до його грудей та шептав:

— Бачиш? Це твоя смерть! Вертайся!

Ваньо підвівся навколішки. Вже хотів вставати, вже хотів вертатися і нараз — мов зрубане дерево повалився на землю в безтямі.

VIII.

Не знав Ваньо, як довго лежав так на землі. Пробудив його з безтями вогкий холод, що аж до кости пронизував його. Ваньо прочуняв та не відкривав очей. Боявся, що побачить знову ці страшні очи, які примушували його вернутися.

Полежав хвилину, згадав про тих, що його післали. Згадав, що вони ждуть помочі, що їх життя залежить від цього, чи йому вдасться добитися впору до княжого дворища. Щось сильне, рішуче віджило знову в його груди. Затис сильно повіки та почав повзти по землі до цих зелених очей. Серце билося йому в груди молотом, кров била в живчиках, дрижав на всьому тілі, але все

повз наперед. Нараз почув під руками щось дряхле, вогке. Взяв скоро руку назад і занімів. Чекав, що щось страшне, дивовижне з ним скоїться. Та довкола була тиша; ніхто не торкнувся навіть Ваня.

Легесенько, одним куточком ока глянув перед себе і пізнав своє страхіття. Це порохнавий пень так світив у пітьмі.

— Слава-ж Тобі, Боже! — вирвалося з Ваньових уст і він почав скоріше пробиватися вперед. Не зважав уже на втому, не боявся страхіть, хотів надолужити втрачений час.

Довго — довго йшов Ваньо! Волік за собою безсилі вже майже ноги. Йшов, падав на землю, повз на руках і ногах, щоб тільки добитися до виходу!

І знову здійняв його жах.

— А що буде, як вихід замкнений? —

шептала йому знову зневіра. Чи не ліпше вернутися ще тепер й рятувати своє життя?

Але Ваньо проганяв цю думку й останками сил плентався вперед.

Нараз...

Щось вогке, слизьке вдарило його в лице. Почувся ніби шелест крил, почулися якісь дивні голоси довкола нього. А за хвилину ці вогкі, слизькі дотики стали збільшуватися. Ваньо чув їх на лиці, голові, руках.

А там далеко-далеко щось ніби ясне полумя засяло. Ваньо рванувся вперід; не зважав уже на нові страхіття, біг до світла, що його видно було все ближче та ближче.

По дорозі пізнав, що ці нові страхіття, це лилики, а з цього зрозумів, що він близько виходу з темного хідника. Зібрав у собі всю силу й побіг скоро-скоро.

Ще кількадесять кроків, ще кілька хвилин і Ваньо найшовся перед розложеним огнищем. Простягнув руки до лицарів, що сиділи довкруг огнища, відчинив уста, ніби хотів щось сказати й знеможений повалився на землю.

IX.

...Почув, що нараз робиться йому холодно, ніби хтось зливав його водою. Від-

крив очі та побачив довкола себе грізних, суворих лицарів. І враз почув слова:

— Ваша милосте, хлопець прочуняв!

За хвилину побачив, що до нього наближується висока, стрункa постать, перед якою всі розступалися. Його дитячі очі стрінулися з палким, рішучим зором того, що його всі кликали „Ваша Милість“!

Це певно князь — подумав Ваньо і хотів піднятися, щоб віддати йому честь. Хотів піднятися та — сили не було. Боліли в нього руки й лице, вмлівали ноги, весь світ кружив йому в очах. Знову похилився до долу та піддержали його сильні, лицарські руки.

— Хто ти? — почув лагідний голос князя.

— Рятунку, ваша милосте! — прошепта Ваньо. — Татарський загін загнався вже недалеко; тепер облягають церкву, що до неї веде цей хідник.

— Багато їх? — впало питання з княжих уст.

— Ватага може з пів сотні!

На знак князя затрубіли роги на збірку. І ще ясне сонце не вихилило свойого обличчя зза гір, як княжа дружина, дві сотні воїв,

гналася на конях на підмогу. Вихром перелетіли цих кілька миль, що їх ділили від церкви.

І ніби грізний буревій впали на татарів, що добувши церковні мури, рубали грубі бер-

вена церковних дверей, щоб дістатися до середини! Коротко тривав бій! Покотом лягли грізні напасники. На побоєвищі осталась у живих тільки княжа дружина. Між нею був маленький Ваньо, що своєю відвагою та посвятою вирятував церкву та людей від погибелі.

ЗА ТЕБЕ, МАМО...

I.

Усі звали його Алі. А був він улюбленчиком татарського хана, Ахмета, що проживав зо своєю ордою на Криші. Всі знали, що Алі не ханів син. Його привіз хан враз із матірю, захопивши їх у полон далеко, у північно-західній землі, яку нищив огнем та мечем разом зо своєю ордою.

Ханова прислуга розказувала собі шишком, що краса Алієвої мами була така, що дикий хан на її сльози та благання не вбив її малої дитини та наказав піклуватися ними в поході, а як набрав багато добичі в людях і добрі, вернувся у свій Крим.

Алієва мати запанувала над серцем і душею дикого хана. Він змінився так, що ніхто з окруження його не пізнавав. Десь ділася його суворість; хан став до всіх добрий, прихильний і лагідний. Затратив навіть охоту до воєнних герців, сидів у Кримі та піклувався

своєю полоненою, що її назвав Ганум, та своїм прибраним сином.

Ніби через мряку бачив Алі мамине чудове та безмежно сумне обличчя; ніби крізь сон пригадувалися йому мамині слова, що звала себе Ганною, а його [illegible]ом.

І згадував ще Алі тихі-тихі мамині слова, як вони були самі, удвоє, що десь там далеко існує край, його рідний край, а в цьому краї село поблизу великого княжого города, що його срібною лентою оперізує велика й широка ріка.

І згадував ще Алі, як то мати шептала йому: що він повинен цей далекий, йому незнаний край любити понад усе, бо це його батьківщина, бо вони обоє там родилися, обоє там жили враз із вітцем, поки татарський хан їх не полонив.

А потім ще згадував Алі смерть матері під цей час, як йому сьомий рік минав. По смерті мами почував себе Алі самітнім, хоч Ахмет-хан не забув його. Алі пригадував йому покійну Ганум, тому хан перелив усю свою любов на Алі. Це був ще єдиний звязок, що лучив його з покійною; це було єдине єство, що нагадувало Ахметові його минуле щастя.

II.

Сім разів прибралися дерева новим квіттям із цього часу, коли померла Ганум-Ганна. Алі вже на чотирнадцятий пішло. Він виріс на стрункого, дужого юнака. Ніхто з його ровесників не вмів краще поцілити з лука, ніхто не сидів так добре на дикому, татарському коні, як Алі.

А в Ахмета-хана побілила тимчасом старість чорний волос. Він пестив свої старечі очі стрункою постаттю юнака, радів душею, що Аллах післав йому на старість таку потіху.

Одна тільки жура гнітила його на серці: він боявся, що хлопець не зможе надбати собі воєнного духа.

Із сумежніми державами був мир. Турецький султан, що йому повинувався Ахмет-хан, наказав суворо не вганятися загонами в сусідські краї, не брати ясиру ні добичі.

А хоч старий Ахмет памятав про благання своєї Ганум — не нищити її рідного краю, то всеж у його нутрі таїлося бажання наскочити колись на чужий край, заспокоїти той голод грабунку і спрагу чужої крови, що дрімали на дні його душі. Та треба було сидіти тихо, бо султанський наказ не жарти!

За його **зломання** можна було наложити навіть головою.

Тимчасом, поки прийде нагода, мусів Алі з Ахметового наказу вчитися усієї всячини, що була потрібна у воєнному поході. Вчився

орудувати шаблюкою та ножем; у найбільшому розгоні зоскакувати з коня та вмить знову сісти на нього; вчився ховатися під конем, держатися його тільки ногами, а руками під цей час випускати з лука стріли.

І хоч йому чотирнадцять літ не минуло, Алі славився поміж Ахметовими татарами малощо не найкращим їздцем і стрільцем.

III.

Під весну почав старий Ахмет нездужати, а тут саме прийшов від султана наказ готуватися до походу. Вістовик, який привіз султанський наказ, розказував, що готується велика війна, що турецькі й татарські орди підуть походом далеко-далеко, аж до Білої ріки, Висли, нищити ворожий край, брати добичу та ясир.

Ця вістка неначе вернула здоровля Ахметові. Заметушився він, заметушилася ціла його орда й у три дні було все готове до походу. Не минув тиждень, як надіхав другий султанів вістовик з наказом зачинати похід.

Гей, тожто радо, тожто весело оглядав Алі свій лук, тожто харив свойого коня! Цеж був його перший юнацький похід, перша на-

года добути слави, а ще під проводом такого лицаря, як Ахмет, що славився непереможеним на всьому Кримі.

І мріяв молодий Алі, що він добуде великої слави, набере безліч добичі та з нею вернеться у кримські степи. Всі будуть його шанувати та поважати, а славою дорівняє він свойому прибраному вітцеві-опікунові, Ахметові.

Із радісним серцем, із великою втіхою їхав Алі в похід.

IV.

Тихо, наче степові вовки, прокрадалася Ахметова ватага буйними степами України. Ахмет дав наказ, щоб по дорозі, поки не минуть Дніпрових порогів, не те, щоб населення не зачіпати, але навіть не показуватися нікому на очі. Хотів прокрастися тихо та непомітно степом та заскочити непідготованого ворога внутрі його краю.

Буйна степова трава, непрохідні ліси, балки й очеретя стали Ахметовій ватазі у пригоді. Тихо, непомітно минули Дніпрові пороги, широкі степи, Камянець, а як дійшли до Серету-ріки, то мов собаки, нараз спущені

з ланцюгів, кинулися вперед, грабувати та вбивати, що подорозі попало.

Тепер не треба було вже ховатися. Тепер треба було кинути поміж населення жах та тривогу, щоб тим безпечніше гнати вперед, щоб не дати противникові змоги опамятатися.

Гаряча жадоба бою та добичі, що пройняла всю ватагу, обхопила також і юнацьке серце Алі. Ніби молодий вовчок кидався він у вир битви, рубав шаблюкою та стріляв із лука. Ніби в молодого вовчка горіли його чорні, лискучі очі.

Навіть ті з Ахметової ватаги, що напочатку дивилися з недовірям та нехіттю на Ахметового „джяврика“[1]), навчилися цінити Алі за його відвагу, меткість та силу. Сам Ахмет просто світа поза ним не бачив. Пишався ним, радів та очей з нього не зводив.

V.

Ахметова ватага гнала все вперед і вперед. Знали-ж вони, що за ними йде велика сила султанова, що тієї сили ніхто не переможе; бачили, що ніхто й не думає станути

[1]) Джявр — людина немагометанського походження; невірний.

проти них, здержувати їх у поході. Гнали вперед, а за собою лишали згарища осель та трупи повбиваних людей. Не було кому їх похоронити, бо хто не погиб, цей тікав у темні, непроглядні бори, щоб рятувати своє життя.

Тільки вовки-сіроманці, чорні галки та гайвороння цілими стадами йшли та летіли вслід за Ахметовою ватагою, роздирали та волочили по полях тіла вбитих. І тільки білі кости показували шлях, кудою пройшла татарська ватага.

А вона гнала та гнала все вперед. Минула гордий Собінь[1]), закрутом Ославиці[2]) просмикнулася попри високий, княжий замок у Сяноці, минула Сторожі та продиралася лісами до Високого Міста, де сподівалася набрати добичі.

Із давен-давна славне було Високе Місто[3]). В ньому жили багаті купці, що торгували всячиною. Все, що родила багата земля Чехів, Німців чи далеких Франків, можна було купити у Високому Місті. Та не тільки це. Купці з далекого краю Персів, із над Північного

---

[1]) Собінь — вершок у сяніцькому Бескиді.

[2]) Ославиця — побічна притока Сяну.

[3]) Високе Місто — так звалося в давнину нинішнє містечко Яслиська в сяніцькому повіті. Було це колись містечко дуже багате. В ньому збиралися купці з усіх усюдів на торги.

моря, мистці з полудня привозили до Високого Міста свої скарби, бо тут усе найшлися купці. Тут можна було все привезене добре продати. Тут було безпечно, бо гордий оборонний замок держав осторонь усіх грабіжників, які моглиб полакомитись на чуже добро.

VI.

Ахметова ватага добилася аж до великої дубини, що окружувала стару оселю Пеллю[1]). Старі, кількасотлітні дуби дивилися на страшні та грізні постатті, що розтаборилися серед них. Дубове віття хилялося додолу і заглядало, що діється там, на землі. Дрібне листя шелестіло, ніби шептало з острахом про вбитих та кров, що їх напасники лишили за собою. Від десятка літ не памятав дубовий ліс таких гостей у себе.

Притаїлася Ахметова ватага в темному лісі, бо хоч як її манило добро, що його сподівалася добути у Високому Місті, ніяк не зважувалася сама на це місто нападати. І не наближалася також до сіл, що були за лісом, бо Ахмет наказав не зраджувати побуту ва-

[1]) Пеллія — це мале, але дуже давне село в сяніцькому повіті. Зовуть його тепер: Пельня.

таги в лісі, щоб про те не дійшла чутка до міста. Чекали, поки не надійдуть головні сили та відпочивали по важких трудах.

А тимчасом розхворівся Ахмет.

Напочатку тільки зимна дрож пробігала його тілом, у суставах щось ніби свердлило, боліла голова, знемощіли руки та ноги. А часами знову така гарячка палила його внутрі та по цілому тілі, що йому здавалося, що вона його зовсім спалить.

Ахмет почував, що своєї хвороби він довго не видержить, що мабуть прийдеться йому попращатися з життям. Вірив, що такий кінець призначений йому від Аллаха й чекав спокійно.

І тільки часом інші думки родилися в його голові. Часом у гарячці привиджувалося йому дороге обличчя його любимої Ганум, а її уста шептали йому:

— Ти обіцяв не нищити моєї землі! І так додержуєш своєї обіцянки? А ще й мойого сина ведеш на його рідних?

По таких привидах ще більше мучився Ахмет. Нераз хотівби може завернути свою ватагу, тікати з тих місць, що нагадували йому його Ганум, та не міг цього зробити. Боявся зломити султанів наказ, боявся, що

його власна орда не послухається та ще захоче пімститися на ньому й на Алі.

Вагався. А тимчасом його здоровля щораз то більше слабшало, а привид Ганум мучив його. Все більше й більше просив, а то

й наказував, не допустити до цього, щоб Алі став грабіжником свойого рідного краю.

Удень і вночі мучився так Ахмет, все ще не піддавався, поки не почув, що надійшла його остання година.

Тоді прикликав до себе Алі та виявив

йому все: що він, Алі, родом із цих сторін; що за лісом є стара-стара оселя, Пелля, а в цій оселі жили його батьки. Говорив, що дванадцять літ тому у цій оселі він, Ахмет, узяв у полон його матір — Ганум і його — Алі. І говорив ще, що тепер Ганум так на ньому мститься, бо він не додержав слова: бо знову рушив походом на її рідну землю...

Довго-довго говорив старий Ахмет. Напочатку говорив гаряче й скоро, потім його слова почали рватися, зимна дрож то знову страшна гарячка проймали його тіло, а сили його слабшали та опадали...

Нарешті під вечір Ахмет помер...

VII.

Довго вніч роздумував Алі над словами, що їх почув від Ахмета. Не знав, що робити. Розумів, що сам один не здержить цілої ватаги, а як вона почне наступати, він мусить йти з нею. Розумів і те, що йому в нікого шукати поради, бо за саму думку: спинити похід — він заплатить життям із рук когонебудь із ватаги. Автім — хто схоче слухати слів юнака, який нічим не зможе наказати послуху юрбі? Його друг-опікун, Ахмет, помер,

а Тугай, що по Ахметові перебрав провід ватаги, давно вже незлюбив був Алі. До нього годі було звертатися з проханням.

Довго вніч роздумував Алі, що йому ро-

бити. Лежав на холодній землі, вслухувався у пошум дубового віття та переказував собі Ахметові слова. А десь глибоко, на дні душі, щось непевне ворушилося у нього. Десь ніби з далекої віддалі плили до нього слова ма-

тері: що він повинен любити свій рідний край. І здавалося Алі, що з лісової темнини дивляться на нього чудові мамині очі, що чує її лагідний голос. Здавалося, що мама кличе його покинути тих, що з ними йшов і не руйнувати своїх.

Довго вніч мучився Алі.

А раннім-ранком наказав Тугай похід. Скоро продерлася ватага гущавиною ліса, вийшла на його край та гірськими потоками почала підкрадатися до села, щоб несподівано напасти мешканців. Та їх вже мабуть хтось попередив про небезпеку, бо вони згуртувалися всі за деревляним засіком, на горбі перед селом та засипали татарів хмарою стріл. Це спинило на хвилину напасників. Але зараз почали вони наступати з більшим завзяттям. Увихалися на своїх швидких конях, підїзджали вгору аж під засік та й собі сипали стрілами на оборонців.

Довго тривав цей бій — у нічию користь не рішався. Побачив Тугай, що так не візьме перемоги, а ще й стратить час. Тому взявся за підступ. Вислав більшу частину ватаги знову проти засіку, а сам з малим гуртком найліпших їздців і стрільців подався у ліс, щоб другим боком обійти оборонців.

Із тією ватагою забрав також Алі, що був найліпшим може стрільцем між татарами. Обїхали лісом та появилися на задах оборонців і як хижаки кинулися на них!

— Аллах! Аллах! залунав їх дикий рев і щойно тоді побачили оборонці небезпеку, що загрожувала їм із цього боку.

Звернулися проти цього ворога, але ватага гналася вітром на них. З ватагою гнав також Алі. Вже його юнацьке серце хопила у свої кигті жадоба крови, вже чорні очі розгорілися вогнем, руки хватали кинджал. Та в цей мент щось дивне з ним скоїлося. Ніби проти нього станула його мати, зложила свої руки, як до молитви й Алі почув її голос:

— Сину!

І цей мент перемінив Алі. Він здержав свойого коня, ніби хвилину надумувався, потім підогнав його та помчався перед татарами. Недоїзджаючи до оборонців, припинив знову коня, звернувся лицем до татарів, здійняв із плечей свій лук, ціпко натягнув тятиву й...

Тугай повалився на землю від першої стріли Алі. Татари заметушилися. Спинилися на хвилину, а це дало змогу оборонцям отямитися та звернути частину сили проти них.

Татарських напасників почало меншати. Чимало їх попадало долів пробитих стрілами оборонців. Та найбільше їх гинуло з рук Алі.

В кожну хвилину витягав він стрілу зо свойого сагайдака натягав тятиву й за кожним разом татарин валився на землю. Алі не знав,

що з ним діється. Цілив тільки добре й за кожною стрілою шептав сам до себе:

— Це за тебе, мамо!... За твій рідний край!

ПІД МАДЯРСЬКИМ НАЇЗДОМ.

I.

Лице Людвика запалало гнівом і соромом, коли побачив, як його посли вертають від белзького воєводи, Дрозда. Їхали вони поволі, а їхні похнюплені голови показували вже здалека, що старий воєвода не дав себе обдурити та що не хоче пустити до себе, на замок, навіть так знатного гостя, як угорський король.

Як не просили, як не погрожували посли воєводі — ніщо не помагало. Яких користей та почестей вони йому не наобіцювалися від імені свойого короля, як не запевнювали, що король немає ніяких лихих намірів проти белзького князівства, що він хоче тільки прогостювати зиму зо своїм королівським почотом на замку, щоб ранньою весною вибратися походом на литовських князів. Старий воєвода вперся та сказав рішуче, що на замок нікого не пустить, бо це замок українських князів.

Нетерпляче очікував на послів Людвик, врешті не втерпів, вибіг сам із під королівського шатра їм назустріч.

І ще не вспіли вони зосісти із коней, як із королівських уст упав різький запит:

— І що?

— Не погоджується, ваша королівська милосте! — ледве промовили посли.

— Не хоче скарбів?

— Ні! Каже, що золота та клейнодів у нього безліч, а наші фльорени[1]) — фальшовані.

— І князівської гідности не хоче?

— Ні, бо...

— Бо?

Посли збентежилися. Воєводині слова не хотіли їм прослизнутися крізь уста.

— Бо що? — твердо повторив король.

— Каже, що ваша королівська милість не має права дарувати йому того, що не належить до вашої милости...

Важкі проклони посипалися з уст короля. Його темне, ніби циганське, лице побагровіло; в чорних очах замиготіли лискавки.

---

[1]) Фльорени — це мадярські монети за часів Людвика Великого. Робили їх зо срібла. Траплялося часто, що самі ті, що їх робили, зменшували їх вагу, а то й давали гірший матеріял, тому часто говорили, що у мадярів монети фальшовані.

Здавалося, що в цей момент король кинеться на послів й зітре їх на порошинку. Але король здержався. Промимрив ще кілька незрозумілих слів та скрився у своїому шатрі.

І щойно тоді, коли королівська постать зникла, послам ніби важкий тягар упав з грудей і вони поспішилися як стій зійти з королівських очей.

II.

Людвик уперся, щоб добути белзький замок. Не хотів ніяк з нічим відійти зпід його славних мурів. Не зміг добути замку підступом, а ще довів до того, що белзький воєвода насміхався з його обіцянок; що заперечив йому права розпоряжатися землею, яку Людвик уважав своєю.

— Як не по-доброму то силою, а замок добуду! — рішив Людвик та посилав свої війська лавами.

Та слабі були мадярські зуби на славну князівську твердиню! Самі найкращі його війска гинули марне, добуваючи замку — або топилися у холодній воді ровів, що ними був окружений замок, або гинули з рук оборонців замку.

А тут зима йшла швидкою ходою, а Людвикове військо, приготовлене тільки до літнього походу, хворіло від холоду й голоду. Темними ночами зимний, дошкульний вітер проймав усіх до костей, студив у жилах кров. Не ставало вже їжі для війська і коней, не було де схоронитися, бо всі ближчі села Людвикове військо спльондрувало та спалило!

Треба було щадити хліба й паші, а це ще більше роздратовувало королівські війська. Вже поміж деякими частинами чути було слова негодування; вже прислужники доносили королеві тривожні вісті, що мадярські вельможі хочуть домагатися від нього, щоб зараз вертався за Карпати.

III.

Довго вночі сидів Людвик у своїому королівському шатрі сам зо своїми думками. Боровся сам із собою, бо не бачив іншої розвязки, як вертатися додому, а такий поворот міг важко на ньому пімститися.

Залишаючи цей похід, Людвик, не тільки наражувався своїм можним покровителям, що при його помочі хотіли завоювати Литву та вогнем і мечем викорінити там поганську віру,

але ще лишав без помочі свойого дядька, польського короля, Казимира й ломив договір,

що його оба зробили у Будимі. А без помочі Казимира годі було навіть мріяти, щоб Люд-

вик міг колись заволодіти галицько-волинським князівством.

Довго вночі снувалися такі думи в королівській голові.

Аж врешті рішився.

Плескання долоні об долоню прикликало в королівське шатро його прибічника.

Увійшов і стояв мовчки; чекав приказу.

— Зараз позвати вельмож на нараду! — приказав король.

Не минула година, як королівське шатро заповнилося вельможами. Всі стояли мовчки, чекали, яке слово впаде з уст короля. Але цього слова довго-довго не було чути. Король сидів, спер голову на руку й думав, а тільки часами гострим зором пронизував своїх вельмож.

В шатрі царила тиша...

Нарешті з королівських уст почулося питання:

— Що далі?

Схрестилися поміж собою очі вельмож; один дивився на одного, ніхто не зважувався перший сказати того слова, що всім тиснулося на вуста.

— Що далі? — повторив свій запит Людвик.

І знову глуха мовчанка була відповіддю на його питання.

— Жду! — промовив нетерпляче Людвик.

Поперед усіх виступив старий лицар. Холодними як сталь очима вдивився у Людвика, а потім промовив:

— Вертаємося додому!

Король рванувся, ніби його припекли гарячи залізом, але в цей момент із уст усіх вельмож понеслося одноголосне:

— Вертаємося додому!

— Як?! — скрикнув люто король. — Не вдіявши нічого, мемо вертатися, щоб навіть жінки могли над нами насміхатися? І це кажете ви, лицарі?

— Краще з нічим, як зовсім не вернутися! — відповіли вельможі.

— І це чую від вас, моїх другів? А деж наша лицарська честь, де слава, що ми її разом добували?

— Королю найясніший! — промовив знову старий вельможа — і честь і слава не вдіють нічого, як військо гине з голоду й холоду!

— А деж наші припаси?

— Давно зїли! Лишилися ще останки, що вистачать на кілька днів, а згодом — жде

нас голод. Добути й довезти нема відкіля, бо цілий край довкола знищений та спльондрований! А голодним військом нам замку не добути!

Потемніли вогні в королівських очах. Безрадно глянув по вельможах і в очах кожного читав ці самі думки.

І знову мовчанка залягла в шатрі. Всі чекали королівського рішення, а цього рішення не було. Король боровся сам із собою. Не міг рішитися. А час минав і вже ранні зорі стали світ заповідати. І як на обрію проявилися перші проблески дня, король встав і випрямився на ввесь ріст. Гострим зором поглянув на зібраних вельмож і промовив:

— За годину починаємо наступ! Я сам його поведу! Замок мусимо добути!

Мовчки розходилися вельможі до своїх полчищ. Така була сила в королівських словах, така рішучість видніла на його лиці, що ніхто не думав йому противитися.

Виходили спішно, щоб усе приготовити до бою.

IV.

Ясне сонце ще не огріло землі своїм золотим промінням, як Людвикові полчища рух-

нули до бою. Ніби чорні хмари туману котилися по землі й щораз більше наближалися до мурів замку.

Підійшли на віддаль пятьдесяти кроків і хмара стріл протяла зо свистом повітря й полетіла на мури замку. Не спали й оборонці! Їхні стріли були цільні. Їх завзяття — більше завзяття напасників. Вони ж боронили від ворожої напасти своє рідне, княже місто, свій рідний край!

Сотні трупів вкрили оболоння річки Солокії, та напасники не зважали на свої втрати. Сам король вів у бій свої полки, сам король наражував себе на небезпеку, як звичайний рядовик, — тому годі було критися, чи ховатися. Кожний з напасників старався останками своїх сил допомогти королеві. Сотні гинули та на їх місце ставали другі та перли все вперед і вперед!

Вже підійшли облягаючі до самого глибокого рова, останньої перед муром перешкоди; вже перші ряди вскочили в холодну глибінь. І там уже згинули їх десятки, та напасники не спинялися. По головах і раменах других спиналися на мури, прикріпляли драбини, щоб допомогти тим, що за ними йшли.

А в оборонців уже сил не ставало. Вже

руки їх вмлівали від важких мечів, уже добували останків своїх сил.

Аж нараз голосний, тривожний крик почувся серед Людвикового війська!

— Король! Король ранений!

Це цільна стріла якогось оборонця поцілила Людвика в лице. Він захитався на сідлі та повалився з коня на землю.

Голосний крик і вістка про королівську рану збентежили напасників. Вельможі кинулися рятувати короля й усе військо почало відступати з поля битви...

Довго-довго мучилися вельможі при королеві, поки здержали кров та привели Людвика до чуття. Врешті король відкрив очі, підвівся та глянув довкола себе. Всюди бачив тільки похнюплені голови та повні благання очі.

І тихим, дрижучим голосом промовив Людвик:

— Наказую відворот!

До вечора не було вже мадярських наїздників під белзьким замком, а голосні звони замкової церковці голосили всім радісну вістку, що небезпека минула.

V.

Понурий похід прямував із півночі на полудне. Грабуючи все по дорозі верталися вій-

ська мадярського короля Людвика з невдалого походу на Белз, а за собою лишали тільки руїни, попіл згарищ та дими пожеж. В середині цих військ везли короля, окутаного дорогими шкурами, з пораненою головою, що нехотіла гоїтися. Чи стріла, що ранила короля, була затроєна, чи голод, холод і почуття сорому не давали їй гоїтися. Король гарячкував, кидав собою, лаяв усіх своїх вельмож зрадниками, видавав прикази, щоб знову вертатися, а потім знову, ніби мала дитина, плакав та дрижав на руках своїх вельмож.

Більш тижня тягнувся такий похід. А до Людвикового краю було ще далеко, ще треба було пройти високі Карпати, щоб там стати на відпочинок, якого ранений король так дуже потребував.

— — — — — — — — — — — — —

Старий вельможа, що заступаючи короля обійняв був провід над військом, бачив, що ніяк йому довезти короля живим додому, як не здержить походу хоч тиждень, щоб поранений міг відпочати. А ще й королівські лікарі казали, що кілька днів такого походу виснажить цілком сили короля. Треба було конче остановити похід, знайти для короля тихе й тепле приміщення, щоб його рятувати.

Тому старий вельможа дуже втішився, як стежі доповіли йому, що на пів милі від головного шляху лежить заховане в гірській кітловині мале сільце, де можнаби примістити і короля із двором і всіх вельмож. Остановив головні сили у глибокому лісі при шляху, а сам з частиною війська, королем та вельможами подався в село.

VI.

Ще ніколи не бачив Явірник[1]) таких гостей! Залякані люди дивилися з острахом, як у їх село заїжджають пишні вози, лицарі на конях, а за ними багато воїв. Ще більше залякалися, як приїжжі прогнали всіх із хат, дозволяючи їм тільки по великих благаннях схоронитися в кількох стайнях.

Не минула така доля й місцевого пан-отця. Всю його рідню прогнали геть у село, а в пан-отцевій хатині примістили короля. Самомуж пан-отцеві наказали ніде не відходити, бо він один знав мову наїзників, умів із ними порозумітися.

Всі припаси їжі, увесь дріб, усю худобу забрали наїзники для себе на поживу. З тру-

[1]) Явірник — гірське село в сяніцькому повіті.

дом тільки вдалося мешканцям дещо заховати, щоб самим не погинути з голоду, поки наїзники не підуть далі.

Але їм і не думалося виходити із села, хоч Людвикові відпочинок приніс багато пільги. Не вилікувався ще поправді зовсім, але міг уже сидіти в постелі, міг говорити, давати накази. І в часі цього відпочинку рішив, що йому ніяк не можна подаватися аж за Карпати, та щойно весною вертатися знову, бо цей відворот загаїть йому багато часу, припинить значно його наступ на Литву. А врешті — думав — хто зна, чи раз покинутої землі не прийдеться потім добувати силою; чи не знайдеться ще й інший воєвода, що так, як Дрозд, буде боронити йому переходу. Король знав, що геройський приклад белзького воєводи може легко приманити й інших, а тоді треба буде може й на все попращати свою мрію: добути для себе Галицьку Волость.

Людвик рішився перезимувати в Явірнику, щоб весною розпочати новий наступ. Мадярські вельможі, а з ними й лицарство, не дуже охоче погоджувалися на королеві пляни. Вони хотіліб якнайскоріше рушити походом через Карпати, перезимувати дома

та весною рушити знову в похід. Але були безсилі супроти волі короля, тому ввесь свій гнів зганяли на бідних мешканцях села. Руйнували їх домівки, грабували останки поживи, а кожний спротив, кожний відрух нехітті карали страшно. Багато знущань і побоїв витерпіло населення Явірника, багато людей повисло на смереках за дрібний навіть непослух.

Голод та знущання нищили населення, що з кожним днем маліло. Малі діти гинули з голоду та холоду, старші снувалися знеможені та безсилі, як тіні.

VII.

І пан-отцевій родині жилося дуже погано. Її прогнали з хати. Треба було приміститися в маленькій шіпчині, що не давала захисту від холоду й морозу. В цій шіпчині примістилася пан-отцева дружина з кількалітньою донечкою, Олею, та тринадцятьлітнім хлопчиком, Степаном. Жили тим, що добрі люди їм принесли, або, що сам пан-отець, задержаний силою при королівському дворі, віднімаючи собі від уст, їм приніс. А ще й принести було тяжко, бо пан-отцеві не вільно було відходити

від королівського приміщення. Його міг у кожній хвилині казати прикликати перед своє обличчя король, а він не любив чекати!

От і нині ледве зміг пан-отець вирватися на часочок до своїх. Скористав із того, що короля по доброму обіді зморив сон, захопив свою пайку харчів, що їх дістав від королівської прислуги та забіг на хвилю до шіпчини.

Жаль давив його серце, коли побачив, як гірко караються його найближчі. Його дружина сиділа марна та заплакана, маленька Оля простягнула вихуділі рученьки до нього, а Степан дивився сумними, допитливими очима на вітця, ніби хотів запитати, чи ще довго їм терпіти такі муки?

Пан-отець тільки гарячі сльози обтер рукою. Мовчав та дрижачими руками подавав своїм дорогим ту дрібку їди, що її зміг для них добути. Мовчав, а бліді, скривлені болем, уста шептали молитву.

— Чи довго ще так буде, тату? — спитав його по хвилі Степан.

— Чи довго, питаєш? — прошептав пан-отець. — Довго ще, довго, сину! Нині чув я, що вони лагодяться перебути в нас зиму...

— Усю зиму?

— Так!

— А ми що? Тут будемо зимувати?

— Так!

— І на це нема ніякої ради, ніякого рятунку? — питав дальше Степан.

— Нема! Будуть сидіти, поки стане поживи, поки не повипалюють усіх припасів дров, усіх їм непотрібних будинків.

— О, Боже! — зітхнула пан-отцева дружина.

— От, нині — говорив далі пан-отець — почали вже рубати престол у церкві, де завели своїх коней.

— Коней у церкву? Хіба це можливе? — питав Степанко.

— Так, сину, так!

— А ви, тату? А наші люди?

Пан-отець здвигнув тільки раменами, ніби хотів сказати, що ніхто ніщо не поможе.

— А якби так усі наші почали церкву боронити? — питав знову Степанко.

— Хто? Цих кілька мужчин? І що вони вдіють проти великої сили наїздника? Хіба, те, що їх більше ще повисне на смереках!

Не бачив ніде рятунку пан-отець! Побув ще хвилину зо своїми та знову, крадучись, вертався, щоб хто не спостеріг.

VIII.

Глибоко запали у Степанкове серце батькові слова. Почав роздумувати над ними.

„Не підуть, поки всього не знищать, не попалять"!

— А якби так... він?

Напочатку здушив у собі цю думку. Він, малий хлопчина, мавби зважитися...

І почав проганяти від себе цю думку. Алеж вона вперто-вперто верталася до нього.

— Ти, ти це зробиш! — щось безнастанно говорило йому. — Ти мусиш це зробити!

Ще не знав сам, що саме йому робити, а вже рішився у душі, що він мусить стати тим, що вирятує усе село, що примусить наїздників покинути його. Але що саме має зробити — не знав. І як не думав Степанко, ніщо йому не приходило на думку. Тільки вітцеві слова вічно верталися до нього:

„Не підуть, поки всього не попалять"!

Аж нарешті ясна думка промайнула в його голові. Так, він це зробить, він приспішить відхід наїзників, він... І знову важкий жах обхоплював його серце... Він, пан-отців син, мавби стати... Ні, цьогож слова не зва-

жувався навіть подумати. Відганяв цю думку від себе та вона, як докучлива муха, все верталася, все вертіла у його вухах...

— Так, ти, ти запалиш хату, де живе король, ти примусиш наїзників покинути село!

Ще не зважувався, ще хитався, не почував себе на силах.

Але потім пригадалося йому, що чув від вітця про збезчещену церкву і щось ніби зимне залізо хватило його серце у кліщі. Десь узялася у нього сила, що придушила всі вагання, ввесь страх, що казала йому забути все, щоб тільки врятувати село.

— — — — — — — — — — — — —

Тіні зимової ночі давно вже лягли на землю, а сильний вітер гнав густі снігові платки, що вкривали щораз то більше приспане село. На кілька кроків не можна було перед собою нікого розпізнати. Все, що жило в селі, крилося під дахами, щоб сховатися від снігу та холоднечі, тільки далекі стійки на краях села перекликувалися між собою.

Степанко вибрався цього вечора скоро спати. Навіть мати дивувалася, що він так скоро спішиться до сну, хоч звичайно не можна було його нагнати спати. Та цього дня він скоренько покінчив свою скромну ве-

черю з припасів, що їх приніс отець і помолившися гаряче всунувся у купку соломи. Вдавав, що скоро заснув та прижмуреними очима слідкував за матірю, що присипляла малу Олю. Лежав тихо й чекав, а час плив так помалу-помалу.

Нарешті по глибокому, спокійному віддиху матері пізнав, що й вона вснула. Тихесенько висунувся із своєї соломи та, повзаючи при землі, присунувся до огнища, що вже погасало. Не зважав на те, що сам печеться, дрижучими руками нагорнув зпід попелу жаріючого вугілля в посудину, яку завчасу собі приготовив. Потім сховав посудину під свій куртак[1]) і тихо, на пальчиках, висунувся на двір.

Холодний вітер пройняв його до кости, густий сніг бив у вічі та лице, ніби замикав йому дорогу.

Та Степанко не зважав на це. Ишов у сніговій куряві, не оглядаючись нінащо; тиснув до себе посудину з вугіллям та боявся тільки, щоб жар не погас.

Нараз почув у віддалі скрипіт снігу та стукіт людських ніг. В цій хвилині кинувся

---

[1]) Куртак — верхній одяг в роді сердака або юпки.

на землю та притаївся в снігу під якимось тином. А стукіт чимраз наближався. Вже чути було грубу, горляну мову чужинців.

— Зміна стійки! — подумав Степанко та ще більше притаївся. Боявся навіть віддихати, щоб вороги не почули. Але їм і не снилося, щоб якась небезпека була близько. Ішли скоро змінити стійки на краях села.

Ледве в нічній пітьмі затихли їх кроки, Степанко зірвався й побіг уперед. Знав село й бачив, що він уже недалеко від вітцівської хати. Ще трохи зусиль, ще кілька хвилин і Степанко підійшов під саму вітцівську хату. Тихесенько вишукав у зладженій із соломи та листя загаті місце, де колись, за мирних часів, гніздилися кури, всунувся туди та вийняв свою посудину з вугіллям. Жах здійняв його, як побачив, що вугілля майже погасло. Почав його роздувати, а незабаром ніби малі, дрібненькі очі, почали до нього всміхатися іскорки. Надер сухої соломи, прикрив нею посудину та почав далі роздувати. Незабаром маленькі язички полумя почали повзати по стебелинах соломи, від них загорювалися другі, дим почав душити Степанка. Ще найшов у собі тільки сил, щоб висунутися зо своєї криївки, хоч його вбрання почало вже також тліти.

Свіже повітря та зимний сніг привернули його скоро до притомности. Зрозумів небезпеку та кинувся тікати. І ще не відбіг і сотні

кроків, як вітцівська хата загорілася ясним полумям. Зчинився крик. Усі кинулися ряту-

вати короля, що спокійно спав у горіючому домі.

А тимчасом вітер роздував огонь, хватав

горючі сніпки хатнього пошиття та ніс на інші будинки, що почали також незабаром горіти.

У селі зчинився гамір та лемент людей, визг коней, а напівдикі, розбурхані пси вили протяжно на тривогу.

Кинулися врешті наїздники рятувати горіючі будинки, та рятувати вже не було що. Доми пан-отця та його сусідів, де найшли були приміщення король та його вельможі, погоріли дотла.

Ранком рушили мадярські наїздники в дорогу до свого краю. Король не хотів лишатися довше у ворожому краї, що його до цеї пори вважав своїм.

КОЖНИЙ ЛЮБИЙ МАТИ !

1. Ілюстровану Історію України- М. Аркаса, ціна $6.
2. ІСТОРІЮ УКРАЇНИ Голубця-Тиктора " $12.
3. ПРИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНИ- Дра Юрія Липи " $3.
4. КОБЗАР- Т. Шевченка- ціни-різні: $1.25, 2.85 і 3.
5. Великий Портрет Т. Г. Шевченка " $2.5
6. Великий Тризуб /для домівок/ " $1.5
7. ВІЗД Б. Хмельницького до Києва " $1.
8. Карту/мапу/ України велика, кольорова " .50
9. ВИЗНАЧНІ СИНИ УКРАЇНИ великий образ " $1.
10. КОМПЛЕТ Українських пластинок! Ціни різні!

Все це отримаєте в

„HOWERLA"

UKRAINIAN BOOK STORE

41 East 7th Street, New York 3, N.Y